

МЕДИЦИНАТА И ЛЕКАРЯТ В ПРИЦЕЛА НА ПИСАТЕЛИ

Никола Шипковенски

Битието е диалектическо единство на живота и смъртта. Силовото поле, в което те се разгръщат, е неделимо. Още Хипократ (460—375 пр. н. е.), „башата на медицината“, бе прозрял, че „природата е съществуване и несъществуване“. И Енгелс възприема основното положение на биологията за непрекъснато изpraстване на смъртта из живота. Когато тя е естествен завършек на личното съществуване, това несъмнено не е болестно явление. Наистина и болестите са подчинени на природните закономерности, ала те разстройват по-леко или по-дълбоко, за кратко или за дълго време свободното протичане на живота. В здраве той се разгръща в ритмичната последовност на възрастовите преходи от раждането до смъртта. Тъй като болестите спъват или дори правят невъзможно пълноценната изява на индивида, то от край време човек се бори срещу тях. Впрочем и растенията, и животните се съпротивляват съобразно биологичните си възможности срещу болестта. „Природолечение“ се отбелязва във всички стъпала на еволюцията, като се започне от едноклетката и се стигне до човека. Ала той — за разлика от всички останали живи същества — създава и „лечебно изкуство“ или по-точно медицината като наука. Неговото съзнание му дава възможност не само да установи, че той има болест, но и да я преживява като свое страдание, не само да умира, но да има и свое отношение към смъртта. Ако продължаването на съществуването на личността и отвъд нейните предели е вълнуващ проблем на първобитната космогония, на древната и съвременната философия, ако то е живец на религиозни копнежи и творчески постижения, вдъхновяващ подтик за себещерственост в обществените сблъсъци, то медицината цели да запази живота единствено отсам смъртта. Ала призиването на лекаря не се изчерпва само с удължаването на живота до неговия естествен завършек чрез физиологичното угасване на дейността на мозъка. Лекарят отстранява или поне облекчава страдания и болки, страх и скръб, гняв и отчаяние. Той предотвратява (или се опитва да го стори) преминаването на остро боледуване в дълготрайно страдание и в недъгавост. Той подпомага възстановяването на организма и личността в порива ѝ да си възвърне свободата на здравето. Ала задача на задачите му е — да предпази от заболяване човека.

И в първобитните племена, и в древната цивилизация, и в мрачните времена на Средновековието е имало, и в съвременето има лечители, които са действували съобразно повелите на своето призвание. Те са осмисляли своя живот в действена помощ на страдащия човек. Затова са били обгърнати с почитта на съ-

временници и споменът за тях, поне за някои от тях, е живял в паметта на потомството през вековете, така както им обещава това и Хипократовата клетва при съвестно изпълнение на техния дълг. Той вдъхновява и днес всички, които са избрали медицината като призвание, а не като занаят. Да се осъществи идеалът на лекарите е непостижима задача: и най-съвършените служители на медицината само са се изкачвали по стръмнините с разкъравени колена, виждайки, но не достигайки никога върха. Мнозина са се домогвали наистина до дрезгавината между мрака и безпомощността спрямо близостта и пълното предпазване от нея. Ала колкото и съвестно да са усвоявали знанията на своите учители, в които е изкристализиран опитът на най-добрите учени през цялата история на медицината, пък и техния собствен влог в нейната съкровищница, колкото и да са обогатявали своите възможности чрез собствени наблюдения и чрез зрънца от нови виждания, те все пак никога не са могли да достигнат пълната истина и — повече или по-малко — са допускали диагностични и лечебни грешки. Когато обаче те са неизбежни при опознаването на своеобразно протичане на някоя болест у даден човек или при непредвидимост на особените отговори на болния спрямо лечебните способности, нито нравствеността на лекарите е била поставена на изпитание, нито ги е застрашавала наказателна отговорност.

Наред с възможните и неизбежните грешки в лекуването има обаче и такива, които се коренят в невежество и неумение, в недостатъчната подготовка, в небросъвестност при изпълнение на дълга, в неправилно отношение към болния, който бива превръщан от страдащо човешко същество в случай за диагноза и терапия или пък в източник за придобиване на материални блага. Неизброими лечители — от магьосниците на първобитните времена през лекарите-жреци в езическите храмове и в християнските манастири до народните лечители пък и научно образовани лекари от древността и до днес — са действували в пълен разрез с нравствените повели на своето призвание: разболявали са здрави, усложнявали са съществуващи болести, предизвиквали са дълговерменно боледуване и недъгавост, сковавали са живота в страдания и са скъсявали съществуването. В моята монография на немски език „Ятрогения или освобождаваща психотерапия — кръстопът на всеки лекар“ (Лайпциг, Хирцел, 1965) са разгледани последователно корените на душевни заболявания, чието възникване или поне влошаване лекарят е предизвикал по психичен път. Те се обхващат в понятието ятропсихогения (от гръцките слова ятрос — лекар, психе — душа и генезис — произход) или съкратено ятрогения. Наред с нея съществува и ятросоматопатия (сوما — тяло, пати — болест) или накратко ятропатия. При нея се касае за болести, които лекарят предизвиква, действвайки предимно върху тялото на болния чрез лекарства, операции, облъчвания и пр. Мнозина лекари могат да съчетаят ятрогения с ятропатия, какъвто е например д-р Васори от романа на Густав Майринк „Голем“, върху който по-късно ще се спра.

Ятрогенията няма да бъде изяснявана тук в нейния произход, който може да се корени в светогледа на лечителя (магичен, религиозен, психоаналитичен, наследствено-биологичен и органично-локалистичен), нито в неговата личност. Ще се ограничи само да скицирам вижданията на известни писатели и философи за лекаря като причинител на болест, недъгавост и смърт.

Нека заговори най-напред Молиер. Няма да спирам вниманието върху много от комедии, в които лекарят е прицел на неговия остроумен присмех. Ще разгледам само накратко „Мнимият болен“.

В същинския пролог на комедията — защото другият, който е написан за възвъзвала на Людовик XIV, няма никакво отношение към нея — Молиер напада пряко лекарското съсловие. Той започва и завършва с възклицанието: „Вашите най-висши познания са само химери, празни и глупави лекари!“ И подмята: „Вашето кудкудякане може да бъде прието само от един — мнимия болен.“

Своето отрицателно отношение към медицината Молиер влага в устата на Бералд, брат на мнимия болен Арган: медицината „е едно от най-големите безумия между хората“ и „нищо не е по-смешно от това, някой да се бърка в здравето на друг човек и да иска да го лекува“. И Бералд обосновава своето становище с агностични обобщения: „Тъкните уреди на нашата машина са скрити в дълбока тъмнина тайни, в които досега никой не е проникнал, защото природата е спуснала много плътни воали пред очите ни, така че ние нищо не можем да узнаем.“ Наистина лекарите говорят на хубав латински език, кръщават всички болести с гръцки названия, определят ги и ги подкрепят. Когато обаче те трябва да лекуват, то „това те никак не умеят“. Превъзходството на тяхното „изкуство“ се състои в „надута неразбория, в извъртливо бърборене, което вместо разумни обосновки ти дава празни думи и вместо доловими въздействия — голи обещания“.

Има лекари, които са достатъчно хитри, за да не вярват сами на медицината и те не поверяват живота си на своите колеги. Ала има и заблудени, какъвто е лекарят на Арган — д-р Пюргон. Той „с чиста съвест може да те изпрати на она свят, но ще стори само това, което би направил на жена си, на децата си и на самия себе си“.

Върхната точка в отрицанието на медицината Молиер достига в твърдението, че „почти всички хора умират от лекарствата, а не от своите болести“.

Съдбата на самия Молиер обаче опровергава собственото му правило: той получава белодробен кръвоизлив по време на четвъртото представление на „Мнимия болен“ на 17. II. 1673 г., когато играе ролята на Арган и умира същата вечер. В духа на „идеите“ на Жюл Роменовия Кнок, Молиер е бил сам „въображаемият здрав“, който не е подозирал колко тежко е болен и колко близък е последният му час. Арган, напротив, въпреки че години подред е бил подложен на свръхлекувания с различни видове клизми, успокояващи напитки, жлъчкогонни и пр. и пр., си остава образец на здраве. Неговият организъм не е могъл да бъде сломен от лекарствата, въпреки тяхното разрушаващо здравето действие, чрез което те, според Молиер, скъсяват живота на болния. Трагично ярка е противоположността между съдбата на Молиер и неговия Арган, чиято роля той играе в смъртния си час. Героят живее в постоянен страх за своето здраве и живот, авторът не е могъл да прозре, че му е съдено да завърши творческия си път тъкмо когато изпълнява своя „мним болен“. Тук се разкрива една съществена закономерност, която моят опит винаги отново потвърждава: обхванатият от страх пред болест, която застрашава здравето и живота, по правило е жертва наистина на своето въображение, ако не е бил хвърлен в неговата бездна от необоснованата диагноза на някой лекар, пък и дори laik; болният, който има основание да очаква смъртта, напротив, по правило я отдалечава в бъдещето, сякаш тя никога не ще го сполети. Тази самоизмама приспива и най-мъдрите, дори и лекарите, които съумяват да предвидят края на другия, но не и собствената си смърт. Наистина има изключения, но само дотолкова, доколкото е необходимо, то да потвърдят правилото. То запазва своята пълна стойност и за Арган, и за Молиер.

Молиер представя с достатъчна осведоменост върху тогавашната хуморална медицина поредицата от заплахи, които Пюргон изрича срещу своя болен, когато поради намесата на Бералд предписаната от доктора промивка не е могла да бъде приложена. Неговите заклинания са образец на диагностично и прогнозно ятрогенизиране. Лекарят „предоставя“ болния на всичките му болести, които разрушават неговите вътрешности и разстройват телесните му сокове, за да изпадне три дни в „безнадеждно състояние“. След това Пюргон развихря тяхното ужасяващо кресчендо: Арган ще изпадне от брадипепсия в диспепсия, апепсия, лиентерия, дизентерия, хидронсия и в „лишаване от живот“.

което той напълно е заслужил, поради „лудостта“ да се „опълчи срещу предприемателите“.

Арган бива спасен от ятрогенния страх чрез съобразителността на неговата домашна помощница. Както във всички комедии на Молиер, така и тук людето от народа се отличават с мъдрост и способност да прозират истината, както и със съобразителност да излязат от трудни положения. Тоанета, преоблечена като лекар, свежда в духа на органо-локалистичната медицина всички страдания на Арган до „заболяване на черния му дроб“. Тя се противопоставя на д-р Пюргон, който застъпва хуморалната патология както в неговите диагностични възгледи, така и в лечебните му похвати. За да покаже на Арган пълната безсмисленост на лекарските съвети, тя му предлага да си отреже едната ръка и да си извади едното око, защото те пречели на другата ръка и другото око да се ползват от необходимата им храна. Нейният почин се увенчава с пълен успех, когато тя съумява с помощта на Бералд да провъзгласи самия Арган за лекар: „Щом си с лекарска мантия на тялото и с лекарска шапка на главата, всяка дрънканица става учено слово и всяка глупост — мъдрост.“ Тоанета обезсилва съмненията на Арган, че той ще бъде мним лекар, като заявява, че това е по-добре, отколкото да си остане „мним болен“. И наистина в третото интермецо Арган обещава пред събора на „най-учените доктори и професори на медицината“ да прилага едно и също лекуване на всички болни: първо клизма, след това кръвопускане и най-после очистително. Затова деканът на медицинския факултет в същия опошлен латински език, в който говорят и хорове на „най-учените доктори и професори на медицината“ му дава лекарско звание. По този начин героят бива освободен от робската му подчиненост на лекарите, като сам става „лекар“. Със своята „психокомедия“ Молиер изпреварва с 250 години психодрамата на Морено. Похватът, с който Бералд и Тоанета си служат, за да разкрият заблудите на „мнимия болен“, съвпада с началата на освобождаващата психотерапия: Арган бива освободен най-напред от болестотворната обстановка, която за него е зависимостта му от д-р Пюргон; след това той бива освободен от страховете си пред болести, като му се доказва пълната безоснователност както на собствените му опасения, тъй и на заплахите на д-р Пюргон; освобождават го от самовглъбяване в дейността на вътрешните органи, като го въвеждат в ролята на „мним лекар“.

Заслужава да се отбележи, че Бералд, преди да постигне пълен успех, се опитва да освободи своя брат от ятрогенно предизвиканата страхова невроза, като му предлага да го заведе на някоя от комедиите на Молиер, за да види сам „какво казва той по този въпрос“. Арган се нахвърля срещу този „нахален безсрамник, който в своите комедии осмива лекарите“. Ако той би бил на тяхно място, ще го остави „да умре като куче, когато се разболеет“ и ще му каже: „Пукни, пукни, та да се научиш друг път да не се подиграваш с медицинските факултети“. Бералд обяснява, че Молиер „ще бъде по-учен от лекарите, понеже не ще прибегне до тяхната помощ“; според него само „здрави и снажни люде са способни да понасят не само болестта, но и лекарствата“. А Молиер „има само толкова сили, колкото да понесе своята болест, но не и медицината“.

Рене де Месиер предполага, че Молиер се опира в своето пълно отричане на медицината върху трудовете на Монтен. Неговите възгледи са развити най-вече в VII глава на втората книга и в XIII-а глава на третата книга на знаменитите му „Опити“.

В „Приликата на децата с бащите“ (стр. 847—881)¹ големият скептик се възхищава от тайната на наследствеността. С нея обяснява той и своята

¹ Възпроизводките от Монтен са направени от изданието на неговите „Опити“ в „Библиотека на плеядата“, Париж, Галимар, 1950.

„омраза и презрение към учението на лекарите“: „антипатията, която изпитвам към тяхното изкуство, ми е наследена“: „Моите прадеди имаха скрита естествена наклонност срещу медицината и дори самият вид на лекарствата предизвикваше ужас у баща ми.“

Монтен удря най-напред медицината с нейните собствени оръжия — примера и опита. Той се основава на голямата продължителност на живота на баща си (74 години), на дядо си (69 г.) и на прадедо си (80 г.). И той запитва дали лекарите биха могли да посочат само три лица от едно и също потомство, които са „живели толкова дълго, според техните правила, родени, израсли и умрели край същото огнище, под същия покрив“ (стр. 854). Той привежда устойчивостта на най-близките си родственици срещу предсказанията за близка смърт, направени от лекари. Така чичо му по баща, който от детинство бил болен, изпаднал веднъж в силна и продължителна треска. Лекарите му предrekli, че той непременно ще умре, ако не се подложи на тяхното лекуване. Съвсем справедливо Монтен възкликва: „Това наричат те помощ, което всъщност най-често е затруднение“ или по-точно — прогнозна ятрогения. Монтеновият чичо обаче предпочел да умре, отколкото да се предаде в ръцете на лекарите, въпреки че е бил изплашен от тяхната ужасна присъда, казвайки: „И така, прочие, аз съм вече „мъртъв“. Ала скоро станало ясно, че предсказанието е невярно и чичото оздравял — още едно доказателство срещу медицината!

Монтен се обосновава и със съпоставки, както това се изисква при лекарското наблюдение, и особено в научните опити, които непременно трябва да имат съответни „контроли“. Само най-младият от тримата чичовци по баща бил склонен да търси помощ от лекарите. Тъкмо затова „въпреки неговия извънредно мощен телостроиж, той умрял преди другите“ (стр. 855).

Обосновката се задълбочава по-нататък: ако отвращението от медицината би било само наследствено, то би трябвало да бъде превъзможнато, тъй като всички тези състояния, които възникват у нас без разумни доводи, са погрешни, те са болест, срещу която трябва да се води борба. Монтен обаче се е утвърдил въз основа на собствения опит в недоверието си спрямо лекарите и медицината. Той не е срещал никаква човешка порода, която тъй често да се разболява, тъй продължително да боледува и тъй късно да оздравява, както тези люде, които са се поверили на лекарите. Дори и собствените жреци на медицината не получават от нея никакво предимство относно своето здраве и дълголетие.

Монтен обвинява лекарите в корист: те правят здравите болни, за да извлекат пари от тях. Дори и при най-цъфтящо здраве те предсказват тежки болести в бъдещето, ако не могат да ги открият в настоящето.

Историята поучавала, че всички народи са съществували хилядолетия без каквато и да е медицина, и това са били „най-добрите и най-щастливите времена за тях“ (стр. 867). Ала и по негово време една десета от света и „обикновеният народ във Франция си живее щастливо без всякаква медицина“.

Лекарите си приписват заслуги за оздравяването на болни, които дори не са лекували. Своите неуспехи те отдават на нищожни случайности, за да се изплъзнат от всякаква отговорност.

Тайнствеността, с която се създават лекарства и се обличат лечебните предписания, са за осъждане. Подобни похвати приличат по-скоро на „магично заклинателство“, отколкото на истинска наука.

Мимично-жестовите изрази и поведението на лекарите, чиято надутост и престореност е подиграл още Платон, са достойни за присмех.

Всяка школа в медицината отхвърля като погрешни и вредни възгледите на своите противници и предшественици. Тук трябва да се вземат, че това състояние продължава и досега и не би могло да се предвиди дали то някога ще изчезне.

Трябва да се съгласим с Монтен, че за да разпознава правилно болестта и за да провежда съответно лекуване, лекарят трябва много да знае и че е необходимо при всеки болен да се съобразява с най-различни възможности. Ала не бихме могли да приемем, че поради всичко това той неизбежно греши. Монтен препоръчва лекарите да се посвещават само на отделна болест или отделна част на тялото, както това е било в древния Египет, тъй като никой не е в състояние да обхване целия организъм в здравето и в болестта. Той предвижда по този начин разпадането на медицината в отделни специалности, които обаче предпоставят здрава основа на познания за човека като организъм и личност в тяхната неделима цялост. Това прозрение бихме очаквали и от Монтен, тъй като няколко страници по-късно (874) той подчертава, че нищо не произлиза другоиче в един организъм, освен чрез действието съучастие на всички негови части. В неговите слова прозира мисълта на Хипократ: „В тялото няма определено начало, но всички негови части са и начало, и край.“ Ала въпреки дълбочината на своите разбори, Монтен не е забелязал противоречието между препоръката за крайно специализиране и целостността на човека.

Единственото, което се препоръчва, е пиене на минерални води и къпане в минерални бани. Ала на изключителния мъдрец не се е изплъзнало прозрението, че само този ще извлече полза от пребиваването си на подобни лековища, който съумее да поддържа радостно настроение, движи се във весело общество, предприема разходки и излети. Несъмнено чрез насочване към положителните стойности на общуването с разумни люде и чрез приближаване към природата се постига освобождаване от хипохондрична самовглъбеност или — което е все същото — от въображаеми заболявания.

Дори и Монтен не е успял да превъзмогне желанието да играе ролята на лекар, което е присъщо на мнозина люде. Ала какво не би направил той „за да запази своето здраве, най-висшето благо, което бог е дал на човека“ (стр. 788). Нему изглежда не са били известни тежките вреди, които магичната медицина — тя също има своите ятрогенни опасности, на които е посветена особена глава в моята книга — е причинила на здрави и болни през вековете. Затова той заявява, че би се по-скоро подложил на заклинанията на някоя бабичка, „толкова повече, че от това не би могла да произлезе никаква вреда“. Той не е могъл да предвиди, че и в наше време на Запад и особено в ГФР и САЩ „работят“ десетки хиляди „магьосници“, „изгонвачи на дявола“, „ирисови диагностичи“ и какви ли не други привърженици на „магичните“ лечебни похвати, които богатеят от людската лековерност, задълбочавайки още повече суеверието и невежеството, влошавайки заболяванията и ускорявайки смъртта.

Монтен развива своите идеи за начините, по които трябва да се запазва здравето в 13-а глава на третия том от „Опитите“. Той започва с препоръка за себе си: „Що се отнася до телесното здраве, никой не притежава по-полезен опит от мен. Чист, по никакъв начин непоковарен и необезобразен от каквито и да е измислици го представям аз.“ По този начин той сам влиза в ролята на лечител, каквато пак той отрича на научно образованите лекари. Ала и тук той отново отхвърля медицината: нейните жреци „продават наистина лекарства, но не би могло да се твърди, че те са лекари“ (стр. 1212). Те нито могат да познават болестите, нито са в състояние да ги лекуват. Те донасят само нещастие и тласкат болните към недъгавост и смърт. Единственото добро, което правят е, че подготвят рано своите клиенти за смъртта, тъй като постепенно подкопават тяхното здраве и ги лишават от удоволствия. При това „те ви пълнят ушите със своите прогнози“ (стр. 1223). Веднъж, когато той бил заболял, те го измъчили със своите догми и „магистрална ученост“, като го заплашвали „ту със силни болки, ту с приближаваща смърт“. Наистина той не се сломил от техните похвати, но

за да ги превъзмогне, е трябвало да претърпи големи напрежения, което не е минало „без вътрешно безпокойство и борба“.

Докато поразява фактът как е било възможно един толкова проникновен мислител, чиято всестранна начетеност е несравнима и чийто прозрения в човешкото същество са колкото дълбоки, толкова и правдиви, да достигне до очевидно погрешни изводи. Наистина много от възраженията, които Монтен прави на медицината, са били верни за неговото време, а някои запазват стойността си и днес. Безусловното му отричане от медицината обаче не преценява вярно нито нейната роля в историческото развитие на човечеството, нито дори за предисторията, а още по-малко за бъдещето, без да говорим за съвременността.

Не по-малко странно е, че Монтен сам започва да играе ролята на лекар. Наистина някои от неговите идеи са предвиждане на освобождаващата психотерапия. Така той правилно вижда опасността от хипохондричното самонаблюдение и от разговорите на болните помежду им за техните страдания. Той е обхванал редица ятрогенни вреди. С право се възмущава той от лекарите, които сковават съществуването на млади благородници, въпреки че те имат цялтощо здраве, оставяйки ги да живеят като че ли са затворени в болници. Това е толкова по-опасно, като се вземе предвид, че подобен неправилен начин на живот създава условия за развихряне на въображението, а „най-тежките и най-често срещаните болести са тези, с които то ни обременява“. Болестите впрочем могат да произлезат и чрез „убеждаване и съвет“. Така всички, които се „страхуват, че боледуват вече, страдат от това, от което се страхуват“. В противоположност на това Монтен е изпитал върху себе си благотворното въздействие на мъчанието при болестите и при наранявания, тъй като „говоренето ме вълнува и ми уврежда толкова, колкото и разстройството, от което страдам“ (стр. 1222). Тук би могло да се прибави, че не по-малко вредни са лаическите разговори за своята и чужда болест, а безспорно най-опасни остават заплахите на лекарите.

Колкото и обосновани да са много от възгледите на Монтен, не би могло да се възприеме изцяло отношението му към медицината и лекарите. Дори и гениални мислители като него, опиращи се на мъдростта на древни философи, не са в състояние само въз основа на „личния опит“, колкото и всеобхватен и да е той, да изградят „обща теория на медицината“. Всеки, който като Монтен отрича безусловно чуждата теория и практика и се осмелява да предложи собствено „учение“, си присвоява права, които сам отрича на другите. Така, колкото и да прозира Монтен някои закономерности на психогенията и психотерапията, все пак неговата „обща теория на медицината“, която той развива, без да обяснява, е и едностранчива, и необоснована.

Биха ли могли лекарите да се утешат за унищожителната критика на Монтен с отношението на Гьоте към тях? Той е поверявал здравето си на редица знаменитости на времето. Според последния му лекар, д-р Фогел, Гьоте „ценял необикновено високо лечебното изкуство и неговите служители“. За него болестта е най-голямото нещастие и „болките са най-мъчителното от телесните страдания“. Той твърдял, че се страхува не толкова от смъртта, колкото от „изпълненото с мъка умиране“. Гьоте се подготвял да посрещне с мъдрост своя край, но през нощта на 19 срещу 20 март 1832 г. изпаднал „в най-ужасен страх и неспокойствие“ и „очите му изразявали поразяващ страх от смъртта“. Все пак през последните си часове той многократно говорил, че се надява да оздравее. При това тези загатвания били промълвявани дори в помраченост на съзнанието, така че според д-р Фогел те не са могли да бъдат тълкувани като желание да успокои своите близки. Не изглеждало, че той предчувствува неизбежното. Дори и гениалният поет и учен се подчинява на закономерността да се самоизмамваме за собствения безнадеждно състояние.

Отношението на Гьоте към медицината дава основание да се допуска у него хипохондрично предразположение. Това се доказва и от постоянното търсене на лекаря при най-леко неразположение. То се потвърждава впрочем и от склонността му да се привързва към някои лекарства, за които той вярвал, че му действуват особено благотворно и било много трудно да бъде убеден да се откаже от тях. Понякога и той играел ролята на лекар сам на себе си. В напреднала възраст Гьоте се въздържал напълно от спиртни напитки, въпреки че преди това пиел много вино. Затова пък му било много трудно да се съобразява с препоръките на лекаря по отношение избора и количеството на ястията. Никога не признавал, че е допуснал грешки в диетата, колкото и често да ги правел.

И Гьоте е прозрял четвъртото начало на освобождаващата психотерапия — лекуващо мълчание: той не разговарял с никого освен с лекаря за своите болести. Той правилно схващал опасността от слушането на разговори за чужди заболявания: „Човек има свои страхове и свои грижи достатъчно, за да търпи и оплакванията на другите“, обяснявал той и прибавял, че това му е съвсем непоносимо и невъзможно.

В пълна противоположност с положителното си отношение спрямо медицината Гьоте оставя д-р Фауст да обясни на своя ученик Вагнер, че се чувства дълбоко виновен. Хорът на селяните възхвалява Фауст и неговия баща като спасител от върлуващата на времето смъртоносна епидемия. Нему обаче възторгът на множеството звучи като присмех, защото той и неговият баща „с адски лекарства... върлували по-лошо от чумата“. Хиляди люде загинали от церовите на бащата и сега Фауст трябва да слуша как потомците на техните жертви „възхваляват дръзките убийци“. Срещу това самообвинение в „лекарско убивачество“ (Iatromördertum) прещенката, която Мефистофел дава за медицината, е много по-„милостива“. За фаталистичния светоглед на „вечно отричащия дух“ нейната същност е лека за разбиране: „Вие изучавате големия и малък свят, за да оставите най-после всичко така да става, както на бога се харесва.“ За Мефистофел прочие медицината поне не е престъпност, прикрита зад „лекуване“, а само напълно безплодна и бездействена „наука“. Ако и чувстваният от селяните като спасител лекар е само „нагъл убиец“ на болните или пък ако — в най-добрия случай — медицината оставя болестите да си протичат по собствени закономерности, бидейки напълно безпомощна да им повлияе, то как да се разбере, че Гьоте за себе си винаги е търсил лекарска помощ? Монтен би открил, че това се дължи — както при самия него — на „страха от смъртта и болката, на непонсянето на страданията, на страстния и неукротим стремеж към оздравяване“ и че „най-често страхливостта е това, което прави нашата доверчивост (към лекарите — п. н.) толкова мекушава и покорна“ (стр. 875). Би трябвало да се допусне, че прозренията на Монтен запазват своята стойност и в преживяванията на Гьоте.

Отрицателното отношение на Толстой към медицината, което се вражда в цялостния му светоглед, не ще бъде разглеждано тук. Ще бъдат загатнати само образи на „процуги лекари“ в повестта „Смъртта на Иван Ильич“. Толстой ги оставя без имена — те са само възплъщение на лекарското съсловие, което разглежда болния като предмет на диагностични съображения и лечебни мерки. Но не и като страдащо същество, комуто трябва да се помогне в среща на болен човек с лекуващ човек. Тъкмо затова посещенията на Ильич при лекаря протича „така, както той го бе очаквал“. И „докторската важност“, и „многозначния вид на лекаря“, и „разпитът и изследването“ показват основната нагласа: „Вий само ни се предайте и ний всичко ще наредим. Ние знаем, и то несъмнено, как да направим всичко — всичко по един и същ начин за всеки човек, който и да бъде той.“ И наистина, лекарят се впуска в обсъждане на възможните заболявания — плаващ бъбрек, дълговременно възпаление, болест на спящото черво —

като очаква точно изясняване от допълнителните изследвания. За него „не ставаше въпрос за живота на Иван Илич, спорът бе между плаващия бъбрек и сляпото черво“. След като лекарят „блестящо разрешава спора в полза на сляпото черво“, той също така блестящо прави своето обобщение, като „тържествуващо, дори весело поглежда над очилата си“ Илич. Тъкмо от този поглед болният „извади заключение, че работата му е лоша и че за лекаря, а може би и за всички това може да е все едно, но за него е лошо“. И той превежда „на прост език всички тези объркани неясни научни думи“ с извода „много опасно“.

Първоначално Илич се опитва да намери облекчение, следвайки предписанията на лекаря. Постепенно той се вдълбочава в себенаблюдение. След това започва да се вслушва в разговори за чужди болести. При това той винаги си поставя безелите на чуждите заболявания със собствените прояви. Съвсем правдиво Толстой отбелязва: „Положението му се влошаваше и от това, че четеше медицински книги и се съветваше с лекарите.“ И въпреки това, Илич продължава да ходи от една знаменитост при друга, „при един много добър лекар“, та дори и при един хомеопат. Наистина по това, че те „поставят иначе въпросите“, „определят съвсем иначе болестта“, то дори и когато му обещават оздравяване, още повече го объркват. Той решава наистина „да се спре на един лекар“ и „да сложи край на колебанията си“, но това се оказва „лесно да бъде казано, а невъзможно да бъде изпълнено“.

Не е необходимо да се проследи как Иван Илич разбира, че „въпросът не е за сляпото черво или за бъбреците, а за живота и... смъртта“. Няма да бъдат загатнати бездните на отчаяние и омраза, в които той се хвърля отначало поради неизбежността на своя близък край, а по-късно защото разбира, че целият му живот е протекъл в славолубие, тщеславие и лъжа, а не в обик към ближния. Тъкмо това прозрение го освобождава и от ужаса пред смъртта, от която няма никакво спасение. Подобно на Андрей Болконски и Илич изживява основния проблем в творчеството на Толстой — проблема за живота и за смъртта. Каквото място отдава Достоевски на убийството в своите произведения, такова се пада на смъртта у Толстой. И едното, и другото заслужават отделни проучвания за светлината, в която ги поставят двамата гениални писатели. Тук само бе докоснат образът на лекаря в отношението му към болния, осъден на близка смърт. Толстой го поставя пред най-трудната задача на неговото призвание. Въпреки че писателят не обвинява лекарите направо в ятрогения, той все пак показва, че те не се стремят да проникнат в дълбините на човешката душевност, нито се опитват да сторят това, което би трябвало да бъде в подобен случай първият им дълг.

Затова пък Чехов, сам лекар, дава редица ярки образци на ятрогения.

В „Хирургия“ той представя ятросоматопатната вреда, която несръчният фелдшер Курятин причинява на Вонмигласов, като — въпреки възхвалите на своето „изкуство“ и на „умелата си ръка“ — му счупва короната на болния зъб вместо да го извади. Той увеличава неговата болка и засяга човешкото достойнство на своя болен, като се нахвърля с безогледни ругатни срещу страда- леца, за да прикрие по този начин собствената си вина.

В разказа „Беглец“ е обрисувано ятрогенното въздействие на болничната обстановка, в която попада малкият Пашка. Същевременно е представена и безсърдечността на лекаря, при когото изплашеното момче търси посред нощ за- крила, доверявайки се на престорената му ласкавост през деня.

Най-тежкото обвинение в ятрогения е развито в повестта „Палата номер шест“. Чехов представя как лекарят Хоботов тласка към смъртта своя бивш началник и колега Андрей Ефимич. В заговор с фелдшера той смята да го оклевети като „луд“ и да предизвика уволнението му, за да заеме неговото място. Ала всичко това му е недостатъчно: Хоботов подмамва Ефимич в болницата

и успява да го затвори в стаята, където се помешават душевно болните. Огорчението го съкрушава толкова дълбоко, че на втория ден Ефимич умира от мозъчен удар.

Неотразима е правдивостта, с която Чехов обрисова убийството на лекар, причинено от користта на неговия събрат, който би трябвало, според Хипократовата клетва, да оказва още по-голяма сърдечност на своя колега, отколкото на всеки друг болен. Но няма „хоботовщината“ в отношенията между лекарите е изчезнала напълно в наши дни?

Убийството, което Хоботов извършва на Ефимич, се осъществява чрез диагностико-терапевтична ятрогения. Лекарят обаче може да извърши и убийство чрез прогнозна ятрогения. Тъкмо такъв е образът в разказа „Деполасан Младия“ от Теодор Драйзер.

Лекарят открива на своя съученик, че той страда от дълговременно възпаление на бъбреците и че може всеки миг да умре. Една година по-късно той му предсказва, че ще свърши в 48 часа. Въпреки усилията на съпругата да насърчи болния и да му докаже безосновността на това предсказание, той ляга, както това неговият лекар-приятел му е наредил и умира в срока, определен от него. И как би могло да бъде другояче, щом „смъртта му се явява в образа на лекаря“, който обяснява на приятеля си, че той в действителност е „вече мъртъв“.

Лекарят на Драйзер искал да изпита дали би могъл да умъртви някого чрез силата на внушението и избрал за жертва на своя опит болния си приятел, който имал пълно доверие в неговите медицински знания. Би ли могло да се отхвърли обвинението на Драйзер: „Този лекар уби своя приятел, предричайки неизбежността на смъртта му.“ Не бих могъл да пренеся доколко този случай почива на някакво действително събитие. В книжнината са описани обаче трагични съвпадения. Така Лурия съобщава за една сърдечно болна, която вярвала безгранично в своя лекар д-р Х., защото той „няколко пъти я спасявал от смърт“. Веднъж, след като той установил, че състоянието ѝ позволява да стане на другия ден, се посегувал: „За сърцето си не се безпокойте, преди мен не ще умрете. Но ако ние умрем, то само двамата заедно.“ Неочаквано на другия ден д-р Х. починал. Болната, която била всъщност съвсем възстановена вече, изпаднала в ужасен страх; „Аз зная, че ще умра, предсказанието на д-р Х. ще се изпълни.“ И наистина, въпреки всички усилия на лекуващия лекар, тя починала на следващата нощ.

При болната на Лурия се касае несъмнено за прогнозно предизвикана смърт, въпреки че д-р Х. съвсем не е имал намерение чрез своето предсказание да изпита силата на словото си, каквато е била подбудата на героя на Драйзер.

Воля за мощ върху другия движи и Кнок, героя на Жюл Ромен. Неговата комедия, която носи подзаглавие „Триумф на медицината“ би трябвало да се нарича „Тържество на ятрогенията“.

Ако за Молиер лекарите създават въображаеми болни, то за Кнок всички, които се чувствуват добре, са само въображаеми здрави. Затова лекарите и аптекарите трябвало да премахнат от своята реч словото „здраве“. Въз основа на това именно той обещава на местния аптекар огромни приходи: „Всички жители на областта са ни предадени като клиенти.“ За да се постигне обаче тяхното превръщане в клиента е необходима „здравна просвета“. Той възлага тази задача първоначално на учителя, който ще прочете написания от него доклад върху тифа, за да изплаши слушателите, та да нямат „спокойствие и в съня си“. И ако след това останат някои все още необхванати от страха от болестите, той ще съумее да ги сломи окончателно. Кнок ще докаже, че „човек може да си живее с добре закръглено тяло, розов сзик и отличен апетит, но да има в скритите гънки на тялото си трилиони силно вирулентни бацили, които са достатъчни да заразят населението на цял окръг“.

Кнок хитро прикрива своята алчност за забогатяване, като обявява, че ще прави всеки понеделник два часа безплатни прегледи. Той изяснява, че се „вдъхновява от човеколюбов дух“, от една страна, а, от друга страна, иска да възпре „тревожното разпространение на всякакви болести, които нахлуват от няколко години в нашите толкова здрави някога области“. И наистина, той съумява да създаде страх от болести у всички, които са били така наивни да му се доверят. Той описва болестите във възможно най-мрачни черти. Предписаното лекуване пък трябва да съкруши както силите на организма, така и съпротивата на личността. То трябва да превърне жертвите му в роби на неговата воля за мощ и неизчерпаем източник за забогатяване. По този начин Кнок бързо увеличава своята клиентела. Вечер той се опиянява от гледката на светещите прозорци на стайте, където лежат сковани от страх пред опасни болести неговите жертви: „Селището е като звездно небе, чийто всемогъщ творец съм аз.“

Кнок успява да разболее и своя предшественик. Тук той постига едновременно двете си основни цели: удовлетворение от мощта си да подчини даже своя колега на „диагностните“ си способности, като същевременно му отмишва за обвинението, което той му отправя, че е шарлатанин, от една страна, и, от друга, че не изплаща уговореното възнаграждение за отстъпеното му право на частна практика. Наистина Кнок уверява д-р Парпале, че той сам избягва да се наблюдава в огледалото, защото се страхува да не си самопостави някаква диагноза. Все пак той не се хвърля в бездната на аутоятрогенията и си остава користния хитрец, който сърчно използва умението си да внушава на другите собствените измислици, като се възползува от обаянието на лекарското звание и на сугестивната си сила да подчини другите на волята си за мощ и на стремежа си към забогатяване.

Не би трябвало да премълча, че моето схващане за същината на образа не съпада с идеята на неговия създател. В две писма Жюл Ромен ми изясни, че основният двигател в поведението на неговия Кнок е непревзможна необходимост от открива незабелязани от самите страдащи заболявания. Така било и с д-р Парпале: Кнок открил по лицевия му израз, че неговият предшественик е болен и не могъл да се въздържа от желанието си да му открие своята диагноза. Все пак Жюл Ромен се съгласява, че той действа и от хитрост, но не тя определя неговото поведение. Не плаща ли дан в това тълкуване Жюл Ромен на своето юнани и мистично веруване? Кнок обаче изневерява на светогледа на своя автор. Той не „прониква кротко“ в „групата на болните“ и „не им казва думи, които биха ги вдъхновили да живеят“, „нито увеличава съгласието“ между хората. Той си създава стадо от роби, които му се подчиняват безпрекословно и чийто спестявания той ограбва. Той не ги насърчава да живеят пълноценно и не ги окриля към творчески дела, а ги сломява и превръща в живи трупове.

Ако Кнок би бил обсебен от диагноза страст, то защо тя не се развихря нито върху алтекаря, нито върху притежателката на хотела, в който отседат болните, идващи от други селища, нито върху нейната, нито върху своята прислуга. Защо най-после той не си постави и сам някаква диагноза? А при това още в самото начало той преценява, че в областта има 1502 семейства с годишен доход над 20000 франка и тъкмо към тези заможни, придадени му като клиенти, люди се насочват неговите пипала. За бедните той няма време да разкрива диагностния си блясък и да ги предпазва от още по-голямо задълбочаване на тяхното страдание. Цялата му дейност в Сен Мориц доказва, че той е користен ятрогенист: биват приковавани на легло. Наистина, той се опива и от властта, която ограбнява върху тях. Но не по-малко го вълнуват паричните средства, които ограбва от техните спестявания. Той не би могъл да бъде истински лекар, защото се вдъхновява и от отмъстителност. С каква нескривана наслада съумява той да пред-

извика страх от несъществуващи болести у двамата селски юначаги, които си позволяват да го подиграят, пък и към господин Фален „здравеният гигант“, който се хвалил, че е толкова силен, че ще носи тъща си на ръце. Тази воля за мощ Кнок проявява още когато — преди да е учил каквато и да било медицина — си присвоява званието „лекар“ на един кораб. Там той съумява поредно да разболява всички членове на корабния състав и седемтях пътници. Ала като възлещение на човека от капиталистическия свят, съобразно идеите на индивидуалната психология на Алфред Адлер, Кнок е овладян от двата основни двигателя, според него — воля за мощ и стремеж към богатство. И Кнок не прикрива нито едната, нито другия.

Във второто си писмо Жюл Ромен намира, че моят разбор „далеч не е прегрешен“, но откривал само един от двигателите в поведението на неговия герой. Според мен обаче, те са два: власт и корист. Ако ми е позволено, бих прибавил само, че Жюл Ромен в своето поетично виждане не е могъл да скове действителността в светогледните предпоставки на собствения юнанизъм. И толкова по-добре за естетическата стойност на произведението. Още Аристотел бе установил, че творците по правило не са в състояние да направят научен разбор на личностите на своите герои, които обаче те възсъздават с неотразима жизнена правда.

Ако двигателите на Кнок са власт и корист, то героят на Густав Майринк от романа „Голем“, доктор Васори, е обладан от същите две подбуди, но в обратното отношение: корист и власт.

Авторът е съумял да представи всеобхватно жизнения път на ятрогениста-престъпник. Ако лекари извършват противообществени деяния, в които „разрешават“ междуличностни отношения, които биват определяни от обществени условия и биват подбудени от мотиви, които са присъщи на човека въобще, то те си остават само обикновени престъпници, дори когато те осъществяват своите замисли чрез средствата, които им дава на разположение тяхната професия, те не се отличават от всички останали закононарушители. Ятрогенистът-престъпник действа изцяло в рамките на лекарското си „призвание“. Тъкмо такъв образец ни дава Майринк. При това той оживява по-добре от всички други писатели обстановката, в която израства ятрогенистът, способите, по които той бива „възпитаван“, както и похватите, с които си служи, за да осъществи целите си.

Доктор Васори е законен син на Аарон Васертрум, който скрива зад непотребните боклуци на своето магазинче в стара Прага милионния си богатство. Вехтошарът е съумял да ограби чрез сделки всеки, който е попаднал в неговата мрежа, но винаги с такава хитрост, че да се изплъзне от всякаква наказателна отговорност. Башата старателно подготвя сина си — единственото същество в света, което той обича — за същия грабителски начин на живот, но като го пренася в друго обществено равнище. Той вкоренява у него от детство стремеж към забогатяване, което за него е „знаме и ключ към мощ“. Същевременно той го учи да се преструва на „полска лилия“, но да остане в сърцевината си „мършояд“. Всяко преживяване, което би допринесло за развитие на съвестност, се отстранява от жизнения път на сина. По този начин башата иска да му спести бъдещите „душевные мъки“. Той му избира за учител един голям учен, който застъпвал възгледа, че „животните нямат чувства и проявите на болка у тях са само механичен рефлекс“. Върховния идеал, който башата втъпява на сина си, е „да извлече от всяко създание колкото се може повече наслада и удоволствие за себе си и след това да хвърли черупката като ненужна“. За да не затъне обаче в дрипите на бащината вехтошарница, а да се издигне до върховете на обществото, синът става лекар, специалист по очни заболявания. Той придобива известност като голям учен и съумява да заблуди не само болните, но и колегите си. Така се постига първата цел — наплив на болни.

Всъщност лекарската дейност на Васори е образец на ятрогения и ятропатия. Вече при разпита на болния той си отбелязва в своите книги само онези данни, които биха говорили за наличие на „зелено перде“ — глаукома. Анамнезата на ятрогения може да допусне и най-съвестния лекар, когато той с въпроси, прозрителности от неговата предварително поставена диагноза, внушава — дори и без да иска това, съответни отговори. Несъмнено е, че макар и Майринк да не споменава това, Васори не само е подбирал отговорите, които е записвал, но и сам ги е насочвал в желаната от него посока.

Още по-голяма е ятрогенната опасност при изследването. Тук вече Васори нанася първия открит удар на своя клиент: при просветлението на очното дъно той предизвиква колкото се може повече болки и то с „предумисъл“. И наистина, силна електрическа светлина причинява редица защитни прояви от страна на очите: слзотечение, светобоязнь, гърч на клепките, преходна заслепеност. Всички тези смущения правят болния напълно податлив на диагностичната ятрогения: д-р Васори му „доказва“, че той наистина има глаукома. Това впрочем той установява „безбройно много пъти, особено у жени, и то при напълно здрави очи“, за да може да им направи — срещу възможно най-голямото възнаграждение — „спасяваща операция“.

Диагностичната ятрогения е вторият удар на д-р Васори. Ала той е нищожен в сравнение с прогнозната ятрогения: „Неизбежно ослепяване на двете очи ще настъпи в най-близко време.“ Това предсказание хвърля болните в отчаяние до степен, че някои от тях не само плачат и викат и се хвърлят на пода, но дори изпадат в безсъзнание. Щом те се посъвземат „обхващат коленете на д-р Васори“ и го заклеват да спаси най-драгоценното в здравето — зрението. В своето опиянение от робската зависимост на жертвите Васори е родствен на Кнок. Кнок обаче поне отчасти вярва на своите диагнози, докато Васори ни най-малко не се заблуждава в тяхната неистинност. И за да постигне крайната си цел, той обявява, че единственото средство за спасение — неизбежната операция на двете очи — за жалост не би могла да бъде предприета. Важни научни задачи му налагат да отпътува за чужбина и когато той се върне вече състоянието ще бъде навярно крайно влошено. Същевременно той се хвърля с „дива и страстна суетност“ в поток от словоизлияния, при които разходно „разкрасява“ един или друг случай, които имали всички необикновена прилика с дадения болен и как той „спасил безброй болни, които му дължали запазването на своето зрение“. Той се самовъзвисява в преживяването да бъде някакво „висше същество, свръхчовек“, в „чиито ръце е отдадено щастието и нещастията на неговия блиजन“.

Когато жертвата, предлагайки все по-големи и по-големи възнаграждения, успява най-после да измоли съгласието на д-р Васори, той предприема иридектomia (изрязване клинообразно парче от ириса) веднага, така че да не се изплъзне по някакъв начин тя от неговата мрежа. И наистина, когато в ранни преходи на заболяването бъде предприета операцията, по-късно не може да се установи дали то наистина е съществувало. По този начин Васори вярва, че той безнаказано може да продължава лекарското си престъпничество. Той не само втиква своите болни в хипохондричната разновидност на страховата невроза, в очакването на неизбежна близка ослепялост, но и осакатява техните здрави очи. По този начин той съчетава ятрогенния с ятропатията. Така той постига едновременно три цели:

1. Увеличава „своята слава и реноме като несравним лекар, комуто всеки път се отдава да възпре застрашаващото ослепяване“;
2. Задоволява безмерната си страст за жаботияване;
3. Удовлетворява суетата си, че неговите жертви, осакатени телесно, наречени духовно и ограбени материално, го обожават като „лечител“ и го славят като „спасител“.

Майринк обяснява също и как е било възможно Васори да упражнява дълго време тази престъпна дейност. Само един „полуясновидец“, който като героя има корените си в гетото и се ползува от неговите безбройни, невидими, обаче непревземаеми източници, който от детство се е учил да дебне като паяк и който познава всеки човек в града както в неговите отношения, така и относно неговото богатство до най-малки подробности може безнаказано да върши ред години подобни операции.

Безсъвестните опори, върху които Васори гради своето ятрогенно престъпничество, биха му позволили да го продължава до дълбока старост. На края на живота си той би се „радвал на заслужен отдых като достоен патриарх в кръга на своите близки, обгърнат от високи почести, блестящ пример за подражание на бъдещите поколения“.

Възходът на Васори завършва с непредвидено от него самия и от обожаващия го баща крушение: неговите престъпления биват разкрити от незаконния син на Аарон Васертрум. Харусек успява да го тласне към самоубийство, след като събира целия доказателствен материал и чрез д-р Савиоли го предоставя на наказателните власти.

Самоунищожаването на ятрогениста едва ли е особено често явление. Но когато студентът по медицина изгражда неопровержими доказателства за престъплението, то тогава „с никакви пари на земята, нито с хитростта на гетото“ би могъл д-р Васори да се спаси.

Прегледът ще бъде завършен с преценката на Бернар Шоу за медицината и лекарите. Тя се съдържа в „Предговор към докторите“ на трагедията „Лекарската дилема“.

Вече в първото изречение Шоу твърди, че „медицинската служба на обществото... е убиваща абсурдност“ (7). И как би могло да бъде другояче според него, когато „хирурзите имат паричен интерес от изрязването на някоя телесна част“. При това колкото е по-ужасно осакатяването, толкова по-високо се заплаща на осакатителя“. Тъкмо за това лекарите извършват ненужни операции, създават и удължават приходоносни болести.

Медицината въобще не е никаква наука, а само изкуство да се печелят пари. Лекарят по нищо друго не се отличава от шарлатанина, освен по правото си да подписва погребални билети, за което впрочем и двамата биха имали еднакво честа възможност.

Бактериологията е само едно суеверие, което също служи за изсмукване на пари. „Такива чудовищности като ваксинацията не се основават на наука, а само на половин крона.“

Последният пример показва колко безосновни или поне пресилени са обвиненията на Шоу. Ваксинацията против едрата шарка изкорени епидемиите, които върлуваха с голяма смъртоносност преди нейното въвеждане от Джерер.

Ако все пак обвиненията на Шоу са допринесли да се преизградят отношенията между лекарите и болните в рамките на националната здравна осигуровка в Англия, то неговият „предговор“ е оказал известно благотворно въздействие.

Излишно е да се доказва, че медицината е наука и че истинският лекар се ръководи не от корист, а от своето призвание. Такъв се очертава неговият образ в художествените произведения на много писатели през вековете. Такъв би трябвало да се избистря той постепенно от лични слабости и погрешни светогледни нагласи, които водят към ятропсихогения и ятросоматопатия. Такъв в пълно съответствие с нравствените повели на призиването си ще израсне той в бъдещото общество. За лекаря няма друг път да осмисли своето съществуване освен в творческия замисъл да предпазва от болест и да лекува заболялите, в творческия процес да превъзмогва трудностите, които неговите задачи поставят всекидневно и в радостта от завършеното дело.